



Muzeum
Stanisława Staszica
w Pile



Muzeum Stanisława Staszica w Pile

wystawa stała



© Muzeum Stanisława Staszica, Piła 2024

Tekst: Maciej Usurski

Reprodukcje: Wojciech Beszterda, Muzeum S. Staszica, fotografia na okładce: Jarosław Klupś

Opracowanie graficzne: Rafał Łuszczewski

Skład, druk i oprawa: Drukarnia Waldemar Grzebyta w spadku, 64-920 Piła

Wydawca: Muzeum Stanisława Staszica

64-920 Piła, ul. Browarna 18

www.muzeumstaszica.pl



**Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego**

Dofinansowano ze środków Ministra
Kultury i Dziedzictwa Narodowego
pochodzących z Funduszu Promocji
Kultury

ISBN 978-83-957133-3-0

Siedziba Muzeum

Siedziba Muzeum Stanisława Staszica mieści się w domu należącym niegdyś do rodziny Stasziców. Dom ten wraz z zabudowaniami gospodarczymi, oborą, stodołą i owczarnią, wchodził w skład folwarku położonego w części miasta zwanej Zamościem. W 1794 r. ojciec Staszica Wawrzyniec sprzedał dom wraz z innymi majątkościami położonymi w granicach Piły dotychczasowemu dzierżawcy Christianowi Lehnowi. Kupiec zapłacił 1600 talarów pruskich z dobrego roku 1764. Na ponad 150 lat dom przy ul. Browarnej stał się miejscem zamieszkania dla innych piłskich rodzin.

Podczas walk o miasto w 1945 r. dom Stasziców został poważnie uszkodzony. Z inicjatywą uratowania pamiątki po tym znakomitym pilaninie wystąpili członkowie Miejskiego Komitetu PPS. Na zebraniu w dniu 2 lipca 1947 r. powołano do życia Komitet Odbudowy Domu Rodzinnego Księdza Stanisława Staszica. Komitetem kierował Kazimierz Czerwiński. Z myślą sfinansowania odbudowy wprowadzono do obiegu cegiełki o wartości 50, 100, 200 i 500 zł. Dochód z ich sprzedaży wyniósł ponad 300 tys. zł. Wiele osób prywatnych oraz instytucji i zakładów działających w mieście złożyło ofiary pieniężne. W sierpniu 1947 r. rozpoczęto pierwsze prace polegające na odgruzowaniu domu i przyległego placu, a następnie pracownicy Przedsiębiorstwa Budowlano-Instalacyjnego K. Jurczyk i Spółka rozpoczęli rozbiórkę budynku, odbudowę murów i montaż dachu. W rocznicę chrztu Staszica 6 listopada odbyło się wmurowanie aktu erekcyjnego. Ponad rok później, 14 listopada 1948 r., przekazano Zarządowi Miejskiemu odbudowany dom Stasziców, który przeznaczono na izbę pamiątek po znakomitym pilaninie.

W 1951 r. dzięki pomocy prof. Kazimierza Malinowskiego, dyrektora Muzeum Narodowego w Poznaniu, otwarto Muzeum Stanisława Staszica. Od tego momentu dom Stasziców stał się placówką muzealną.



Dom Staszica – lata 30. XX w. (fot. F. Witkowski)



Dom Staszica – stan przed sierpniem 1947 r. (fot. R. Zaranek)



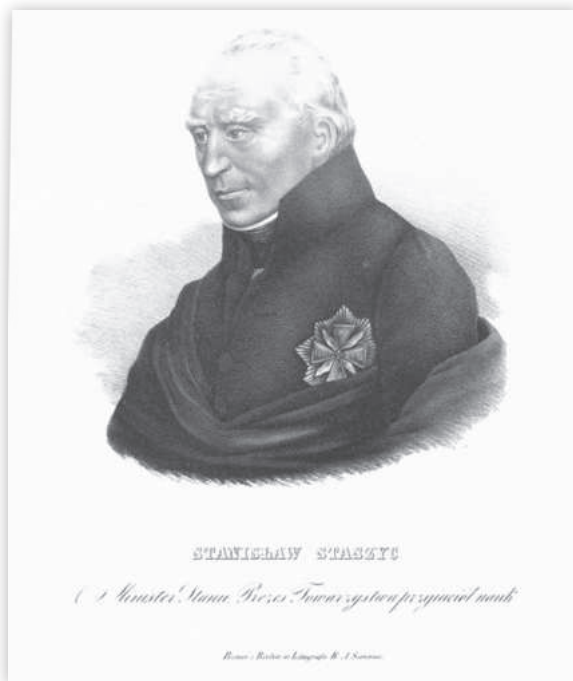
Dom Staszica – po 1955 r. (fot. R. Zaranek)

Stanisław Staszic (1755–1826)

Stanisław Wawrzyniec Staszic urodził się w Pile w początkach listopada 1755 r. Był synem burmistrza miasta Wawrzyńca Staszica. Wychowywał się w rodzinie o długoletnich tradycjach służby publicznej i wysokim poczuciu patriotyzmu. Edukacją młodego Stanisława kierował jego ojciec. W roku 1778 ukończył seminarium duchowne w Poznaniu. Po zakończeniu krajowej edukacji kontynuował naukę za granicą. W latach 1779–1781 studiował w paryskim Kolegium Królewskim (Collège Royal). Po powrocie do kraju w 1781 r. na kilkanaście lat związał się z rodziną ordynata Andrzeja Zamoyskiego. Ordynat powierzył Staszicowi zajmowanie się wychowaniem i edukacją swoich dwóch synów Aleksandra i Stanisława. Przebywając w domu Zamoyskich, napisał i wydał anonimowo dwa najbardziej znane swoje dzieła *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego* (1787) i *Przestrogi dla Polski* (1790). Oba poświęcone naprawie Rzeczypospolitej w dużej mierze ukształtowały nastroje ówczesnej opinii publicznej w duchu przychylnym reformom i przyczyniły się do uchwalenia Konstytucji 3 maja.

Po trzecim rozbiórze i upadku państwa polskiego w 1795 r. Staszic wyjechał do Wiednia. W tym okresie poświęcił się badaniom naukowym, zapoznając się z budową geologiczną i zasobami naturalnymi ziem dawnej Rzeczypospolitej. W tym celu podejmował w latach 1797–1805 szereg podróży badawczych po masywie Karpatów. Efektem tych działań stało się wydanie książki *O ziemiorodztwie Karpatów i innych gór i równin Polski* (1815) oraz mapy geologicznej. Prace badawcze przyniosły znakomitemu pilaninowi tytuł „ojca polskiej geologii”.

W 1808 r. Staszica wybrano prezesem Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Przez 18 lat kierował pracami tej organizacji naukowej i stał się fundatorem jej siedzib na Kanonii oraz Pałacu Staszica przy Krakowskim Przedmieściu. W testamentie przekazał WTPN całą swoją bibliotekę.



Portret Stanisława Staszica, K. A. Simon, 1829, litografia

Wraz z powstaniem Księstwa Warszawskiego Staszic rozpoczął służbę publiczną. W 1807 r. wszedł w skład wydziału skarbowego oraz Izby Edukacyjnej, gdzie zajmował się m.in.: opracowywaniem planów reformy szkolnictwa, walką o utrzymanie funduszy edukacyjnych i tworzeniem nowych szkół (Szkola Prawa, Szkoła Lekarska). Szybko stał się prawą ręką ministra edukacji Stanisława Kostki Potockiego i jednym z najaktywniejszych członków Izby. W następnym roku otrzymał nominację na członka Rady Stanu. Pełnił funkcje referendarza, a później radcy stanu.

Upadek Napoleona i powstanie Królestwa Polskiego pod berłem cesarza Rosji Aleksandra I nie przekreśliły kariery urzędniczej Staszica. Pozostał członkiem Rady Stanu Królestwa Polskiego. W 1816 r. otrzymał nominację na członka dwóch komisji rządowych Spraw Wewnętrznych i Policji oraz Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W pierwszym resorcie, którym kierował do 1824 r., objął kierownictwo Dyrekcji Przemysłu, Handlu i Kunsztów. Zajmował się m.in.: pracami nad rozwojem przemysłu i rzemiosła, budo-

wą dróg i regulacją rzek. Szczególną opieką otoczył górnictwo i hutnictwo. To z jego inicjatywy powstało wiele nowych kopalń, hut i zakładów przemysłowych w Zagłębiu Dąbrowskim i Staropolskim. Organizował również Główną Dyрекcję Górniczą i Szkołę Akademiczno-Górnica w Kielcach, pierwszą polską wyższą szkołę techniczną.

Zasiadając w drugiej magistraturze rządowej, Staszic pełnił funkcje zastępcy ministra S. K. Potockiego i członka Najwyższej Komisji Egzaminacyjnej. Kontynuował prace nad dalszą organizacją systemu szkolnictwa na ziemiach polskich. Położył duże zasługi przy tworzeniu Uniwersytetu Warszawskiego. W ciągu kilku lat z udziałem Staszica powołano do życia szkoły mające na celu kształcenie specjalistów potrzebnych krajowi. Były to: Szkoła Budownictwa i Miernictwa (1817), Instytut Agronomiczny w Marymoncie (1820), Szkoła Inżynierii Cywilnej Dróg i Mostów (1823), Instytut Weterynarii Praktycznej w Burakowie (1824) i Szkoła Przygotowawcza do Instytutu Politechnicznego (1826). W 1824 r. Staszic został mianowany ministrem stanu.

Za zasługi dla kraju otrzymał Order św. Stanisława I klasy (1815) i Order Orła Białego (1818).

Staszic został prekursorem spółdzielczości chłopskiej, tworząc Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie, któremu w 1822 r. nadał ostateczny kształt organizacyjny. W latach 1819–1820 opublikował poemat *Ród ludzki*, owoc ponad trzydziestoletnich studiów nad cywilizacją człowieka na Ziemi. Umarł 20 stycznia 1826 r. w Warszawie. Został pochowany przy kościele kamieńskim na Bielanach. Przed śmiercią sporządził testament, w którym oszacował swój majątek na sumę 809 tysięcy zł posiadanych w lokatach i gotówce. Zgodnie z przekonaniem, że „tylko ten postępuje najlepiej do celu swojego Stwórca, kto przez ciąg swojego życia poprawi los, powiększy szczęśliwość drugich ludzi”, Staszic oddał wszystko, co posiadał, na cele publiczne. Obdarował Szpital Dzieciątka Jezus kwotą 200 tys. zł, Instytutowi Głuchoniemych przekazał 45 tys. zł, szkole wydziałowej w Hrubieszowie zapisał 60 tysięcy. Przeznaczył również 200 tys. zł na założenie sal zarobkowych dla ubogich mieszkańców Warszawy.

Ekspozycja stała w Muzeum Stanisława Staszica dokumentuje życie i działalność tego znakomitego pilanina. Dzieciństwo i wczesną młodość Staszic spędził w Pile. W 1778 r. ukończył seminarium duchowne w Poznaniu. Następnie w latach 1779–1781 studiował nauki przyrodnicze w Kolegium Królewskim (Collège Royal) w Paryżu. Wolno przypuszczać, że po raz ostatni był w swoim rodzinnym mieście w 1781 r., kiedy wracał ze studiów zagranicznych do kraju. Po powrocie z zagranicy Staszic objął posadę nauczyciela i wychowawcy synów kanclerza A. Zamoyskiego i osiadł na stałe w Zamościu. Z przedstawicielami tego rodu, najpierw Andrzejem i Konstancją, a później ich dziećmi Anną i Stanisławem, utrzymywał kontakty do końca życia. Na Akademii Zamoyskiej uzyskał doktorat obojga praw oraz katedrę języka francuskiego. Objął również probostwo w Turobinie. W tej części ekspozycji możemy obejrzeć m.in.: litografię wykonaną na podstawie rysunku Napoleona Ordy z najstarszym przedstawieniem domu Stasziców z fragmentem ulicy Browarnej, kopię jedyne go znanego portretu Staszica z okresu młodzieńczego z lat 90. XVIII w., autobiografię Staszica zatytułowaną *Krótki rys życia mego*, list dobrego urodzenia wystawiony dla Jacoba Piehla z podpisem burmistrza Piły Andrzeja Staszica, dziadka Stanisława, oraz pieczęcią miasta z 1704 r. (depozyt z Muzeum Okręgowego w Pile), najstarszą tablicę upamiętniającą Staszica ufundowaną w 1876 r. w Poznaniu oraz portrety członków rodziny Zamoyskich: Andrzeja, Aleksandra i Stanisława.

Ważny etap w życiu Staszica stanowiły podróże. Jeździł za granicę i po kraju w celach naukowo-badawczych, służbowo jako urzędnik państwowy i prywatnie. W latach 1790–1791 udał się w podróż z rodziną Zamoyskich do Wiednia i Włoch. Najwięcej czasu spędził w Wiedniu, Rzymie, Florencji i Neapolu. Są powody, aby przypuszczać, że był również na Sycylii, gdzie oglądał m.in. wulkan Etna. Z wyprawy przywiózł

dziennik podróży, który świadczy o tym, że był ważnym obserwatorem – prawdziwym badaczem społeczeństw. Ostatnią podróż zagraniczną odbył Staszic w latach 1804–1805 do Paryża. Poświęcił się głównie studiowaniu najnowszej literatury z zakresu nauk o Ziemi. Korzystając z okazji, odwiedził też Tadeusza Kościuszkę. Wspomniane wyżej podróże Staszica na wystawie stałej dokumentują grafiki z widokami miast i miejsc, które odwiedzał. Pokazujemy kilka grafik przedstawiających widoki Lwowa, Rzymu, Neapolu, kopalni soli w Wieliczce, którą Staszic wraz z Konstancją Zamoyską i jej dziećmi zwiedził 23 kwietnia 1790 r., co poświadcza wpis w zachowanej do dzisiaj księdze gości. Z drugą podróżą Staszica do Paryża związana jest grafika, wykonana na podstawie obrazu Louisa Davida, przedstawiająca koronację Napoleona na cesarza Francuzów, podczas której przebywał w mieście nad Sekwaną. Wiele uwagi poświęcił zjawisku tworzącej się legendy napoleońskiej. Wyraży kultu osoby cesarza obserwował, jak pisał, wszędzie: wśród ludu, na dworze cesarskim, w galeriach, a nawet pośród zbioru minerałów! Na monitorze dotykowym w pierwszej sali możemy zapoznać się nieco szerzej z podróżami odbywanymi przez Stanisława Staszica, które zostały podzielone na pięć bloków tematycznych: podróże po ziemiach Rzeczypospolitej, Italia, Paryż, Wiedeń oraz wyprawy geologiczne Staszica. Wykorzystano tutaj fragmenty *Dziennika podróży S. Staszica* oraz dzieła *O ziemiordztwie Karpatów i innych gór i równin Polski* uzupełnione materiałem ilustracyjnym w postaci map, grafik, rysunków i współczesnych fotografii przedstawiających miejsca odwiedzane przez Staszica. Tutaj zaprezentowano również wątek dzieciństwa, młodości, okresu studiów i pracy Staszica jako nauczyciela i wychowawcy w domu ekskanclerza Andrzeja Zamoyskiego.

Podróże badawcze na przełomie XVIII i XIX w. i zainteresowania geologiczne Staszica dokumen-



tują przede wszystkim ilustracje i mapa dołączone w formie atlasu do dzieła *O ziemiordztwie Karpatów i innych gór i równin Polski* (egzemplarz tej książki wydanej w 1815 r. prezentujemy w gablocie). Elementem dominującym w tej części wystawy jest mapa geologiczna ziem polskich i krajów ościennych (dwa z czterech arkuszy). Pokazujemy również panoramę Tatr od strony Polski, przekrój geologiczny od Bałtyku po Tatry, sylwetkę górala z początku XIX w., scenę przedstawiającą orła atakującego kozicę oraz rysunek przedstawiający tatrzańską Łomnicę zdobytą przez Staszica. W gablocie znajdują się również *Epoki natury* G. L. Buffona w tłumaczeniu Staszica wraz z jego obszernym komentarzem i przypisami. Warto nadmienić,

że Staszic zdobył w Tatrach kilka szczytów o wysokości ponad 2 tys. m n.p.m. Należy do nich zaliczyć przede wszystkim Kołowy Szczyt, Krywań i Łomnicę (2634 m n.p.m.). Na szczycie Łomnicy spędził całą noc dla przeprowadzenia niezbędnych pomiarów. Z kolei na Babią Górę wszedł o zmroku, aby móc z wierzchołka oglądać wschód słońca i zjawisko załamywania się promieni słonecznych. W pracy badawczej posługiwał się również urządzeniami skonstruowanymi według własnego pomysłu. Sondą do badania głębin (tzn. ołowianą kulą na sznurze) ustalał głębokość tatrzańskich jezior. Natomiast temperaturę na ich dnie mierzył za pomocą szklanej butelki zamkniętej korkiem, w której wnętrzu znajdował się termometr.

Widok dawnego domu Stasziców w Pile

rys. N. Orda, Litografia M. Fajans, Warszawa 1880

Najstarszy znany nam widok fragmentu ul. Browarnej z dawnym domem Stasziców (pierwszy po prawej stronie). Autor Napoleon Orda przebywał w Pile w 1878 r. Wówczas powstały dwa rysunki, pierwszy z domem rodzinnym Staszica i drugi przedstawiający kościół pw. św. Janów Chrzciciela i Ewangelisty. Jedyne z pierwszego rysunku wykonano litografią. Włączono ją do piątego zeszytu *Widoków historycznych Polski* pt. *Album widoków przedstawiających miejsca historyczne Wielkiego Księstwa Poznańskiego i Prus Zachodnich* rysowane z natury przez Napoleona Ordę.



Rys z natury Napoleon Orda

Litował M. Fajans w Warszawie

P I Ł A (Księstwo Poznańskie)

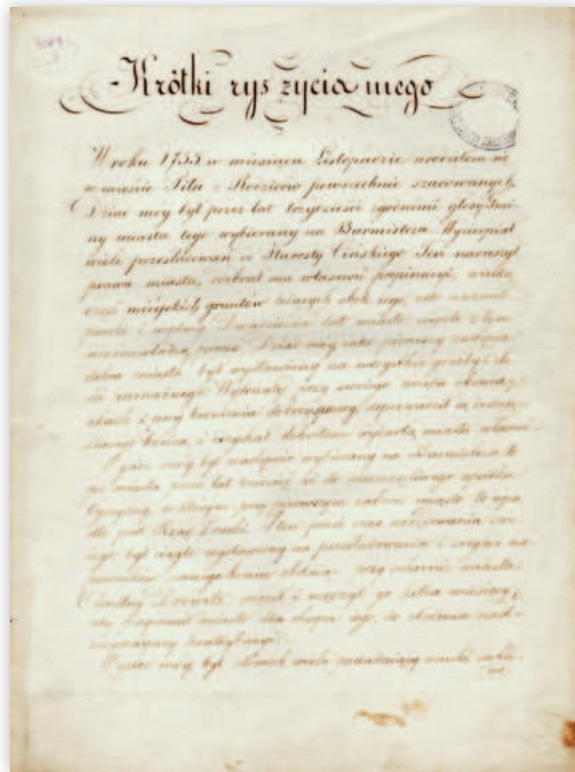
Tu się urodził w r. 1755 Stanisław Staszic, gorący przyjaciel ludu, mąż uczony i znakomity obywatel. Był prezesem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie od r. 1808 do 1826. Ministrem Skarbu od 1824 do 1826. Ustrzeżając odpłatnie swój fundusz na własność i instytucje dobroczynne.

Ici naquit Stanislas Staszic en 1755. Savant, homme d'état, ami et professeur du peuple. Président de la Société des Amis des Sciences à Varsovie depuis 1808 jusqu'en 1826. Ministre d'Etat de 1824 à 1826. Il légua en mourant sa grande fortune aux paysans et aux établissements de bienfaisance.

Stanisław Staszic, *Krótki rys życia mego*

Warszawa, 2. połowa XIX w., rękopis

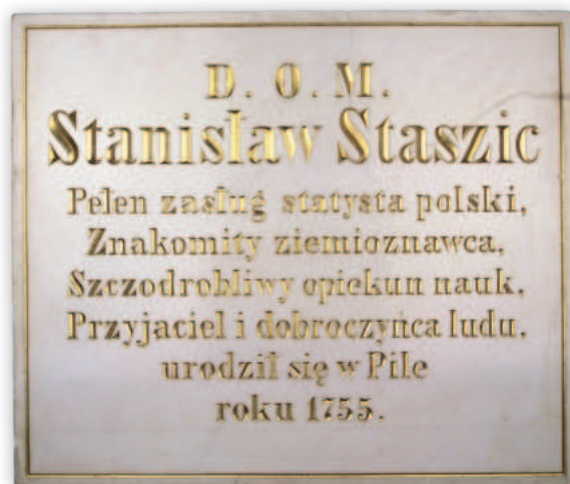
Staszic najprawdopodobniej napisał *Krótki rys życia mego* w wyniku wniosku złożonego przez Samuela Bogumiła Lindego na posiedzeniu ogólnym WTPN w październiku 1822 r., aby jego członkowie składali swoje życiorysy do archiwum. Staszic pozostawił rękopis w swoich papierach, po jego śmierci dokument trafił do zbiorów WTPN i tam sekretarz Towarzystwa ks. Edward Czarniecki sporządził odpis. Oryginał i odpis spłonęły w Warszawie w 1944 r. Odpisów musiało być więcej. Zachowany w zbiorach Muzeum Staszica egzemplarz był przechowywany wcześniej w zbiorach Biblioteki Ordynacji Krasieńskich w Warszawie. Wspomniany rękopis według Czesława Leśniewskiego był egzemplarzem wszytym do egzemplarza I tomu *Rodu ludzkiego*.



Tablica ku czci Staszica ufundowana przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk

wytwórca nieokreślony, 1876, biały marmur, złocenia

Jest to jeden z pierwszych eksponatów w muzealnej kolekcji. Tablicę ufundował Wydział Historyczny PTPN w pięćdziesiątą rocznicę śmierci Staszica. Była wmurowana w ścianę prezbiterium kościoła pw. św. św. Janów w Pile. Po wybuchu wojny w 1939 r. została zdjęta na polecenie ostatniego proboszcza kościoła ks. prałata Franza Hartza. Po wojnie tablicę odnaleziono i przekazano Zarządowi Miejskiemu w Pile, skąd w 1948 r. trafiła do tworzonego Muzeum Staszica.



Stanisław Staszic, *O ziemiordztwie Karpatów i innych gór i równin Polski*, Warszawa 1815

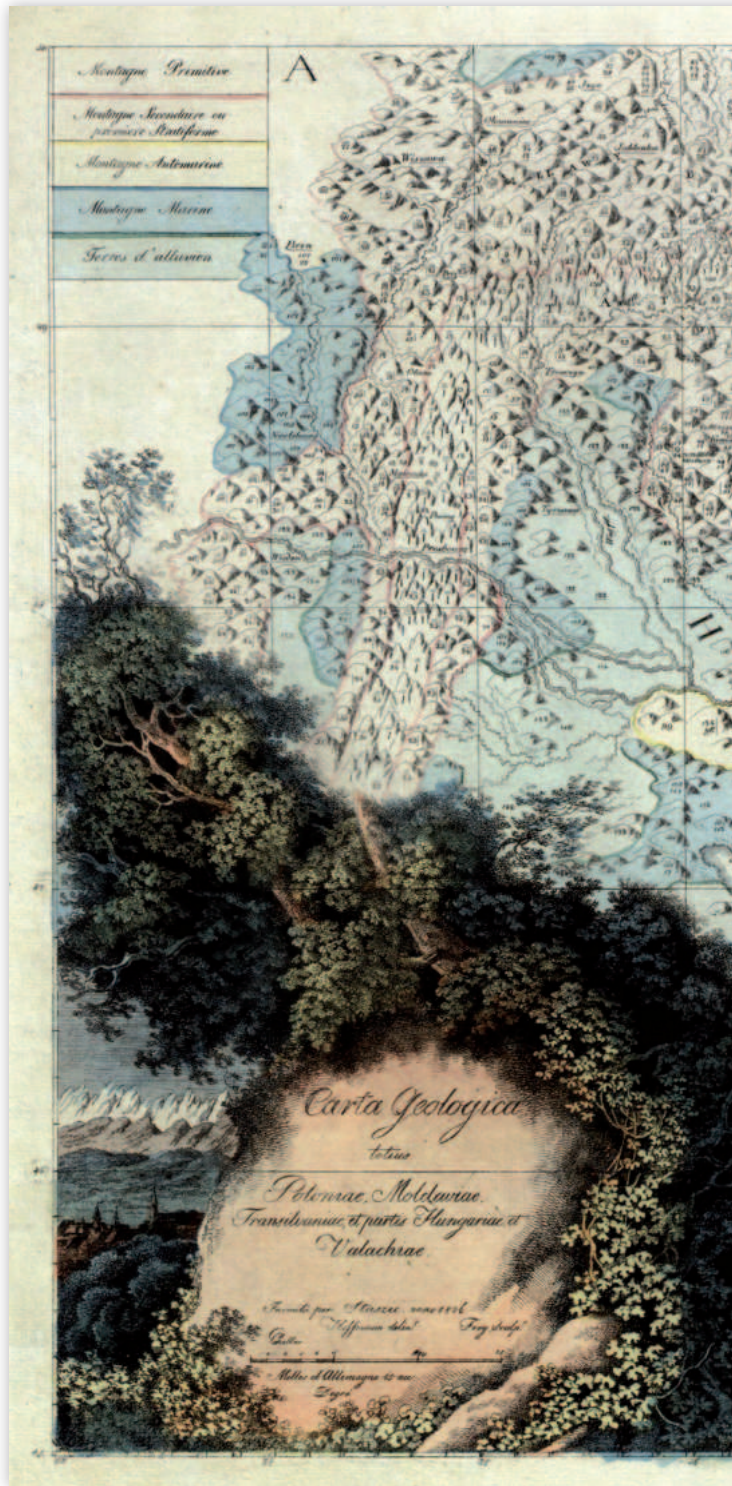
Książka została wydana nakładem Staszica w liczbie 300 egzemplarzy. Składa się z 12 rozpraw, z których cztery są utrzymany w charakterze dziennika podróży relacją z wypraw w Tatry. Staszic w dziele analizował pięć wyróżnionych przez siebie formacji geologicznych: góry pierwotne, ościenne, przedwodowe, pomorskie i osepowe. Dziewięć z 12 rozpraw książki wydrukowano również oddzielnie.



Mapa geologiczna Polski i krajów sąsiednich, 1815

ryt. J. Z. Frey, rys. J. Ch. Hoffmann, miedzioryt

Pierwsza informacja o mapie pochodzi z 1810 r., a wydano ją w całości pięć lat później. Jest to pierwsza polska mapa geologiczna obejmująca obszar całego kraju. Mapa dokumentuje budowę geologiczną, pokazuje dane hipsometryczne, morfologiczne, miejsca występowania kopalin, dane paleontologiczne, a nawet znaleziska archeologiczne. Prof. Zbigniew Wójcik pisał, że „mapa Staszica jest niewątpliwie osiągnięciem twórczym na skalę europejską”.







Okolo 1802 r. Staszic przeniósł się na stałe do Warszawy. Najpierw jako członek, a później prezes aktywnie uczestniczył w pracach Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Dzięki jego staraniom Towarzystwo otrzymało dwie kolejne siedziby, pierwszą na Kanonii, a drugą w pałacu przy Krakowskim Przedmieściu nazwanym Pałacem Staszica. Zbudowano go w latach 1820–1823 według projektu włoskiego architekta Antonia Corazziego. Staszic sam zachęcał kolegów do prowadzenia i kontynuacji rozpoczętych badań i prac z zakresu nauk ścisłych, przyrodniczych i historycznych, nawołując do „bycia narodowi użytecznym”. Warto wspomnieć, że pomimo opozycji wielu osób doprowadził do wyboru na członka Towarzystwa

ubogiego Żyda Abrahama Sterna, genialnego wynalazcę maszyn do obliczania ułamków i wyciągania pierwiastków. Ponadto swoją bibliotekę, rękopisy i zbiory przyrodnicze zapisał w testamencie Towarzystwu. Pisarz i autor pamiętników Kajetan Koźmian określił Staszica mianem „najczynnniejszego, najgorliwszego, a nade wszystko najhojniejszego” członka WTPN.

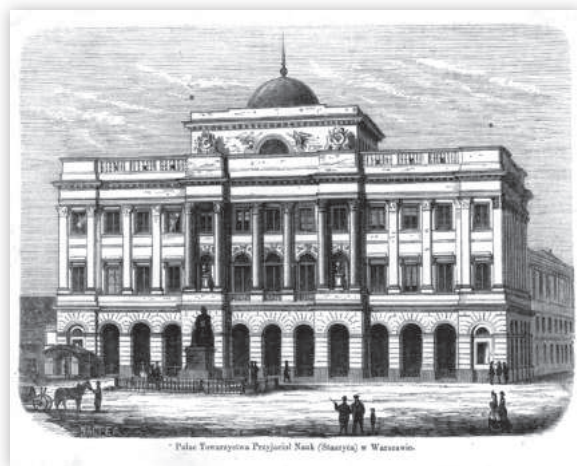
Elementem dominującym na ekspozycji w tej sali jest reprodukcja obrazu Bronisława Kopczyńskiego *Uroczystość wręczenia medalu złotego ks. Onufremu Kopczyńskiemu za gramatykę języka polskiego*. Uroczystość ta odbyła się w 1816 r. w sali bibliotecznego konwiktu pijarów przy ul. Miodowej w Warszawie. Wśród obec-

nych na posiedzeniu członków TPN znajduje się również Stanisław Staszic. Pod obrazem stoi interaktywna komoda, w której blat wmontowano dwa monitory z ekranami dotykowymi. Jeden z nich zawiera materiał związany z działalnością WTPN oraz udziałem Staszica w pracach uczonego zgromadzenia. Drugi monitor prezentuje wspomniany wyżej obraz B. Kopczyńskiego. Klikając na monitorze na oznaczone numerami postacie występujące na obrazie, można zasięgnąć informacji na temat osób sportretowanych przez artystę. Komoda została wyposażona w sześć szuflad, w których znajdują się obiekty z muzealnej kolekcji związane z działalnością WTPN i aktywnością Staszica wśród uczonego grona. Zobaczymy tutaj: list pisany ręką Staszica do bibliografa i tłumacza Wasilija Grigoriewicza Anastasewicza datowany na 20 czerwca 1811 r., srebrny medal wybity staraniem WTPN dla króla saskiego Fryderyka Augusta w podziękowaniu za objęcie naukowego grona królewskim patronatem, druk z zagajeniem posiedzenia publicznego WTPN przez Staszica dnia 22 grudnia 1809 r., druk informacyjny *Prospekt historii narodu polskiego* dotyczący projektu realizowanego przez Towarzystwo oraz egzemplarz „Gazety Warszawskiej” z grudnia 1815 r., w którym zamieszczono relację z audyencji cesarza Aleksandra I dla członków Towarzystwa i VI tom „Roczników” WTPN. Warto wspomnieć, że w imieniu obecnej na audyencji delegacji Staszic wygłosił mowę do monarchy i przedstawił przybyłych z nim kolegów. Prezes ofiarował także cesarzowi dzieło *O ziemiorodztwie Karpatów*. Z kolei we wspomnianym tomie „Roczników” została opublikowana rozprawa geologiczna *O ziemiorodztwie gór dawniej Sarmacji, a później Pol-*



ski, w której Staszic apelował do młodzieży, aby poświęciła się naukom, umiejętnościom i odkrywaniu bogactw krajowych. Zakończył ją słynnym zdaniem: „Paść może i naród wielki; zniszczyć nie może, tylko nikczemny”. Dzisiaj ten apel znakomitego pilanina nazywa się często „Staszicową odą do młodości”. Dodatkowo po otwarciu każdej z szuflad można odsłuchać nagranej informacji głosowej na temat wybranych obiektów.

W gablocie prezentujemy pamiątki związane z działalnością Towarzystwa. Wśród nich są: „Roczniki” WTPN, *Śpiewy historyczne* i *Dzieje narodu polskiego za panowania Władysława IV* autorstwa członków Towarzystwa Juliana Ursyna Niemcewicza i Kajetana Kwiatkowskiego, a także medale z wizerunkami ks. O. Kopczyńskiego, Samuela Bogumiła Lindego oraz pomnikiem Mikołaja Kopernika w Warszawie. W tej części wystawy pokazujemy również kilka portretów członków TPN, wśród których mamy m.in.: Stanisława Kostkę Potockiego, gen. Jana Henryka Dąbrowskiego (przekazał Towarzystwu swój cenny zbiór map i rycin oraz część obiektów ze zbioru militariów), pisarza Juliana Ursyna Niemcewicza (trzeciego i ostatniego prezesa TPN) oraz Stanisława Staszica. Dalej mamy akwarelę i grafikę z widokami Pałacu Staszica, popiersie włoskiego architekta Antonia Corazziego – autora projektu Pałacu Staszica, miniaturę pomnika Mikołaja Kopernika, którego pomysłodawcą i największym mecenasem był Staszic, oraz portret duńskiego rzeźbiarza Bertela Thorwaldsena – autora monumentu znakomitego polskiego astronoma.



Widok Pałacu Staszica w Warszawie, ryt. H. Walter, 1863, drzeworyt

Portret Stanisława Staszica

lit. W. Śliwicki, Warszawa 1824, litografia

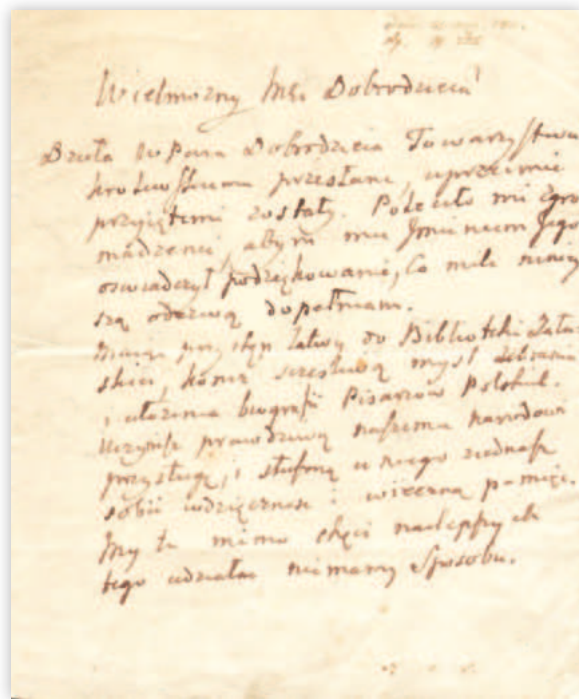
Jest to jedyny z graficznych portretów Staszica w zbiorach Muzeum Staszica wykonany za jego życia. Portret ukazał się w albumie *Portrety wstawionych Polaków* wydawanym pod patronatem WTPN. Wizerunek Staszica znalazł się w szóstym zeszytcie opublikowanym w 1824 r. Po śmierci Stanisława Staszica odbito pewną liczbę tego portretu z dodanym czterowierszem Kajetana Koźmiana: „W pracach nad szczęściem kraju i ziomków oświatą/ Umysł mu krzepił Zeno, sercem władał Plato/ Lecz jak się wznieść nad obu, szukał wzoru w niebie/ I zdołał więcej kochać ludzi niżli siebie”.



List Stanisława Staszica jako prezesa Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk do Wasilija Grigoriewicza Anastasewicza w Petersburgu

Warszawa, 20 czerwca 1811, rękopis

We wspomnianym liście Staszic dziękował rosyjskiemu bibliografowi i tłumaczowi W. G. Anastasewiczowi za książki ofiarowane WTPN. Zachęcał także adresata korespondencji do opracowania bibliografii pisarzy polskich w oparciu o wywiezione do Petersburga zbiory Biblioteki Załuskich. Anastasewicz z rekomendacji Staszica został członkiem korespondentem WTPN.



Miniatura pomnika Mikołaja Kopernika w Warszawie

Fabryka Karola Juliusza Mintera, Warszawa
1854–1879, cynk, odlewanie

Inicjatorem wystawienia pomnika Kopernikowi był Staszic. Zgłosił ten pomysł w 1809 r. na jednym z posiedzeń Rady Stanu Księstwa Warszawskiego odbywającym się w Toruniu. Realizacją projektu zajęło się WTPN, ogłaszając publiczną składkę na ten cel. Po upadku Księstwa zapadła decyzja o postawieniu pomnika w Warszawie. W 1820 r. Staszic podpisał umowę na wykonanie monumentu z duńskim rzeźbiarzem Bertelem Thorwaldsenem, a ustalone honorarium dla artysty zapłacił z własnej szkatuły. W testamencie zapisał 70 tysięcy zł na wykonanie odlewu w Warszawie. Pomnik ustawiono przed Pałacem Staszica i odsłonięto w 1830 r.



Korytarzyk

W korytarzyku łączącym salę drugą i trzecią możemy zobaczyć reprodukcję rysunku Jana Piotra Norblina *Zaprzysiężenie Konstytucji 3 maja 1791* oraz wysłuchać fragmentów nagrań pięciu debat z epoki Sejmu Czteroletniego dotyczących: aukcji wojska do 100 tysięcy żołnierzy, komendy nad wojskiem i podatków na wojsko, podatków od starostw, ustalenia nowej podstawy opodatkowania dóbr ziemskich oraz formy rządu – w tym przypadku głosowania na sejmikach, o których Staszic pisał w *Przestrobach dla Polski*. Należy również wspomnieć, że Staszic wraz ze swoimi wychowankami Aleksandrem i Stanisławem Zamoyskimi obserwował z galerii dla publiczności w sali Senatorskiej Zamku Królewskiego w Warszawie debaty sejmowe odbywające się w pierwszym roku działalności Sejmu Wielkiego. W korytarzyku znajdują się również portrety jednego ze współtwórców Konstytucji 3 maja Hugona Kołłątaja oraz T. Kościuszki, uczestnika wojny polsko-rosyjskiej w obro-

nie Konstytucji. Przyszłego naczelnika powstania Staszic poznał w 1792 r. w Zamościu. Według pamiętnikarza z epoki K. Koźmiana Staszic miał powiedzieć o Kościuszcze, że jest to „człowiek prawy i waleczny, lecz mało zna Polskę, a mniej jeszcze Europę. On na czele wojska chciałby być Waszyngtonem, a Polski nie uratuje, tylko jaki Sulla”.





Następna część wystawy stałej poświęcona została działalności pisarskiej Stanisława Staszica. W jego dorobku znalazły się przekłady z języka francuskiego i dzieła oryginalne. Pierwszą publikacją znakomitego pilanina były przekłady poematów Racine'a *Religia* i Woltera *O zapadnięciu Lizbony* (1779). Kolejne pozycje to: *Epoki natury* Buffona (1786), *Numa Pompiliusz, drugi król Rzymu* Floriana (1788), *Pochwała Marka Aureliusza* Thomasa (1789) oraz *Iliada* Homera (1815). Staszic był także jednym z tłumaczy obszernego dzieła Rulhiere'a *Historia bezrządu Polski*. W gablocie oprócz *Iliady* i *Numy Pompiliusza* eksponowane są oryginalne prace Staszica. Są to: *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego* (1787), *Przestrogi dla Polski* (1790), pierwodruk broszury *O statystyce Polski* (1807) oraz tom II *Rodu ludzkiego* – największego literackiego przedsięwzię-

cia Staszica. Dzieło to w całości składające się z trzech tomów pisał blisko trzydzieści lat. Zostało wydane w latach 1819–1820 z wielkim przepychem na hollenderskim papierze i ozdobione 18 rycinami. Ten poemat filozoficzno-dydaktyczny został wydany bez ingerencji cenzury, a następnie prawie cały nakład na rozkaz wielkiego księcia Konstantego skonfiskowano i zniszczono. Do dzisiaj zachowało się niewiele kompletnych egzemplarzy *Rodu ludzkiego* i jest to wielka rzadkość bibliofilska.

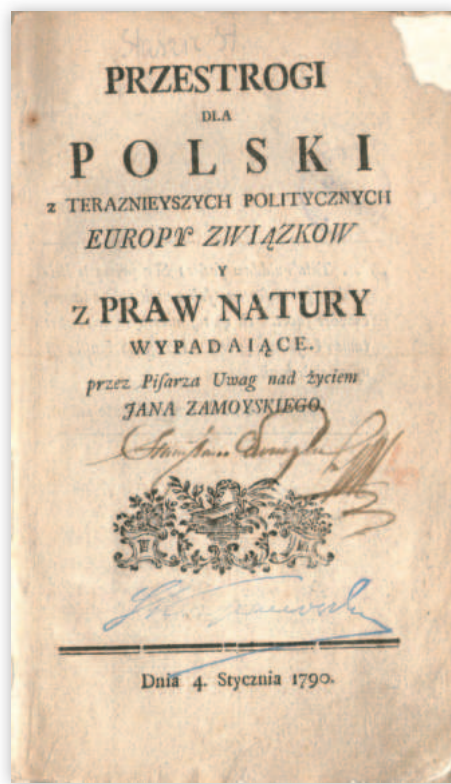
Na głównej ścianie sali znajdują się powiększenia dwóch rycin do I i VII księgi *Rodu ludzkiego* przedstawiające człowieka pierwotnego w stanie natury i początki rolnictwa oraz pierwszej strony rękopisu tego dzieła. Prezentujemy również kilka oryginalnych

grafik do największego literackiego dzieła Staszica i nietypowy wśród wizerunków autora *Uwag* portret, przedstawiający go w swoim mieszkaniu przy pracy. Kolorowana litografia należy do serii *Portretów królów i sławnych Polaków* wydanej w drugiej połowie lat 50. XIX w. Warto zwrócić uwagę na grafikę F. Jasińskiego według obrazu J. Matejki *Ogłoszenie Konstytucji 3 maja*. Wśród wielu osób sportretowanych na obrazie znajduje się Staszic wraz z ordynatem A. Zamoyskim. Jest to jedno z dwóch płócien artysty, na których został uwieczniony znakomity pilanin. Na wystawie jest też słynna grafika *Kołacz królewski* przedstawiająca w sposób alegoryczny pierwszy rozbiór Rzeczypospolitej pomiędzy Rosją, Austrią i Prusą. Wydarzenie to na trwałe zapisało się w pamięci siedemnastoletniego wówczas Staszica, ponieważ Piłę włączono do państwa pruskiego, a jego ojca pozbawiono urzędu burmistrza.



Portret Stanisława Staszica,
lit. A. Maurin, Warszawa przed 1860, litografia

W trzeciej sali materiał dostępny na monitorze z ekranem dotykowym rozwija wątek związany z działalnością pisarską S. Staszica. Znajdziemy tutaj informacje nie tylko o wybranych dziełach Staszica, ale również wybrane ich fragmenty (myśli Staszica) zaczerpnięte z *Uwag nad życiem Jana Zamoyskiego* i *Przestróg dla Polski* oraz opinie współczesnych autorowi osób i historyków na temat *Uwag* i *Rodu ludzkiego*. Poza tym odwiedzający ma możliwość zapoznania się z tekstami pięciu publikacji autorstwa Staszica, wśród których oprócz *Uwag* i *Przestróg* są również *O statystyce Polski*, *Do sejmiku* i *Myśli o równowadze politycznej w Europie*. Znajdziemy tutaj także historię powstania obrazu Jana Matejki *Ogłoszenie Konstytucji 3 maja* oraz zreprodukowaną grafikę ze zbiorów Muzeum z oznaczonymi numerami postaciami umieszczonymi na płótnie przez artystę.



Stanisław Staszic, *Przestrogi dla Polski*,
Michał Gröll, Warszawa, maj 1790

Ogłoszenie Konstytucji 3 maja według Jana Matejki

ryt. F. S. Jasiński, wg obrazu J. Matejki, akwaforta

Obraz Jana Matejki przedstawia posłów i senatorów na ulicach miasta Warszawy pomiędzy Zamkiem Królewskim, gdzie uchwalono Konstytucję 3 maja, a kościołem św. Jana, gdzie ją uroczyście zaprzysiężono. Na obrazie znajdują się postacie, które uczestniczyły bezpośrednio w przedstawionym wydarzeniu, i takie, których tam nie było, ale według malarza miały znaczenie symboliczne dla tego momentu w historii narodu polskiego. Wśród tych drugich są m.in. ordynat Andrzej Zamoyski i Stanisław Staszic, którzy wówczas podróżowali po Italii. Płótno J. Matejki stanowiło świadectwo zakorzenienia Staszica w trzecimajowej tradycji.

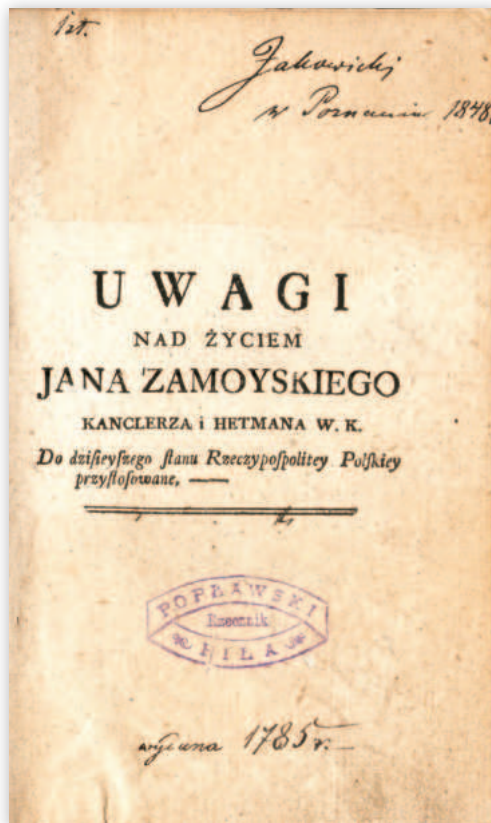




F. Lisinsky

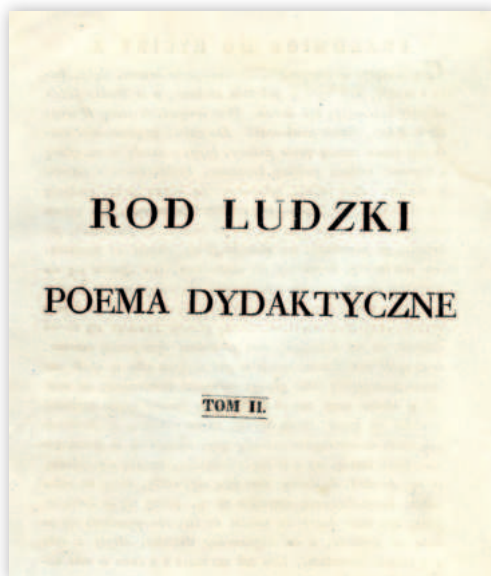
Stanisław Staszic, *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*, Warszawa 1787

Książka powstała z inspiracji byłego kanclerza wielkiego koronnego Andrzeja Zamoyskiego. Staszic pisał, że *Uwagi* powstały, aby „wszystkie wady towarzyskiej zasady kraju naszego wystawić narodowi stojącemu nad przepaścią i wskazać ostatni moment do ratunku i poprawy”. Rozprawiając o sposobach ratowania Rzeczypospolitej, Staszic pisał o edukacji, władzy wykonawczej, prawodawczej i sędowniczej, handlu, podatkach, wojsku i polityce sąsiednich mocarstw. Książka zapewniła autorowi miano jednego z najznajmniejszych polskich pisarzy politycznych.



Stanisław Staszic, *Ród ludzki* (tom II), Warszawa 1820

Trzytomowe dzieło było efektem gruntownych studiów Staszica nad cywilizacją człowieka. Autor przedstawił w nim ogólny schemat dziejów ludzkości oraz wizję społeczeństwa przyszłości – „Europę zrzeszonych narodów”. Dzieło ma wyraźny cel dydaktyczny, ujawniając mechanizmy rządzące rozwojem społecznym, ułatwić ludziom dojście do stanu powszechnego pokoju i szczęścia. Utwór składa się z 18 ksiąg pisanych wierszem i 77 rozdziałów uwag pisanych prozą. Do wszystkich ksiąg dołączone są grafiki, które Staszic zamawiał w Warszawie, Wiedniu, Paryżu i Rzymie.





*Już się Odkrywa, ukazuje ta szczęsna Część Świata,
Gdzie mają powstać krajow. Narodow z rzeszenia.
Wzrostem powszechnei Rzeszy potoczy je zakon;
W posród z rzeszonych ludow jeden Bog jeden tron.*

Grafika do księgi XVIII *Rodu ludzkiego*, rys. V. P. Antoine,
ryt. N. Ponce, 1822, miedzioryt



W ostatniej sali prezentujemy pamiątki związane z działalnością publiczną Stanisława Staszica w epokach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego.

Wśród kilkunastu obiektów znajdujących się w gablocie są m.in.: list pisany ręką Staszica do nieokreślonego adresata datowany na 12 maja 1818 r., pisma urzędowe pochodzące z komisji rządowych Spraw Wewnętrznych i Policji oraz Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego podpisane przez Staszica w zastępstwie ministrów Tadeusza Mostowskiego i S. K. Potockiego, medale: pamiątkowy dla założycieli Szkoły Lekarskiej, z podobizną lekarza Augusta Ferdynanda Wolffa, współzałożyciela uczelni, inauguracyjny Uniwersytetu Warszawskiego, nagrodowy dla artystów IN GENIO ET ARTI oraz dwa upamiętniające

budowę drogi z Warszawy do Brześcia w 1823 roku, plakieta wykonana w hucie w Samsonowie z podobizną cesarza Aleksandra I i inskrypcją „Fabryka Polska Samsonowska 1816” oraz medalion z wizerunkiem Staszica z drugiej połowy XIX w.

W serwantce wypełnionej woluminami z XVIII i XIX w. znajdziemy dwa interesujące obiekty. Egzemplarz *Orationes XVIII* Aleksandra Politi z odręczną dedykacją i podpisami Staszica oraz innych urzędników i nauczycieli. Otrzymał go w 1818 r. wyróżniający się postępami w nauce Wojciech Jarociński, wówczas uczeń szóstej klasy warszawskiego kolegium księży pijarów. Wspomniana książka to świadectwo obecności Staszica na publicznych popisach uczniów szkół warszawskich. Jest też tom IV *Dzieł* Staszica z wydrukowaną obroną

funduszu edukacyjnego. W latach 1811–1812 na posiedzeniach Rady Stanu Księstwa Warszawskiego Staszic toczył spór z ministrem sprawiedliwości Feliksem Łubieńskim o naturę dóbr pojezuickich, z których dochody przeznaczono na fundusz edukacyjny. Sam przygotował projekt do dekretu w tej sprawie, a w decydującym momencie mówą w obronie funduszu przekonał członków Rady Stanu do poparcia swojego stanowiska.

W tej części ekspozycji pokazujemy również kilkanaście grafik związanych z publiczną działalnością Staszica. Wśród nich można zobaczyć: widoki pałacu biskupiego w Kielcach – siedziby Dyrekcji Górniczej i Szkoły Akademiczno-Górniczej – i pałacu, w którym urzędowała Komisja Spraw Wewnętrznych i Policji, litografię zespołu gmachów Pałacu Kazimierzowskiego z 1824 roku – siedziby Uniwersytetu Warszawskiego – oraz rycinę wykonaną według obrazu Antoniego Brodowskiego, przedstawiającą cesarza i króla polskiego Aleksandra I zakładającego Uniwersytet w Warszawie. Artysta sportretował na obrazie również Staszica, który stoi (drugi od prawej) pomiędzy cesarzem a ministrem oświecenia publicznego S. K. Potockim.

Warto zwrócić również uwagę na trzy cenne obiekty znajdujące się w tej sali. Dyplom lekarski Filipa Jakuba Mikulińskiego, chirurga I klasy, z 1813 r.

z podpisem Staszica, portret olejny Stanisława Staszica w granatowym fraku oraz książkę z jego prywatnej biblioteki, którą zakupił w Paryżu, autorstwa francuskiego geologa Barthélemy'ego Faujas de Saint-Fonda *Recherches sur les volcans éteints du Vivarais et du Velay* (Grenoble–Paris 1778).

W ostatniej, czwartej sali znajdują się też dwa monitory z ekranami dotykowymi przedstawiające działalność publiczną Staszica (edukacyjną i gospodarczą) oraz założone przez radcę stanu Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie, okoliczności śmierci znakomitego pilanina, jego testament i początki kształtowania się staszicowskiej legendy. Kolejnym elementem multimedialnym jest interaktywna komoda wyposażona w sześć szuflad, w których umieszczono następujące obiekty: srebrny puchar z dedykacją dla S. Staszica, dukat holenderski (w tej walucie Staszic posiadał znaczne oszczędności), list namiestnika generała Józefa Zajączka do Staszica, srebrny medal wybity z okazji otwarcia huty „Aleksander” w Białogonie, egzemplarz „Gazety Warszawskiej” z wydrukowaną mową wygłoszoną przez hrabiego Fryderyka Skarbka na pogrzebie Stanisława Staszica oraz okrągły medalion z drugiej połowy XIX w. z jego podobizną odlany w Fabryce K. J. Mintera w Warszawie.



Pucharek z dedykacją dla Stanisława Staszica

wytwórca nieokreślony, XVIII w., srebro

Jest to jedyny znany i zachowany przedmiot materialny należący dawniej do Stanisława Staszica. Pucharek posiada na stopce dedykację, z której dowiadujemy się, że został ofiarowany Staszicowi w podziękowaniu za edukację przez Łukasza Zagurskiego 11 maja 1797 r. Data dedykacji świadczy o przekazaniu pucharu Staszicowi podczas jego pobytu w Wiedniu. Najprawdopodobniej Staszic po zakończeniu edukacji synów ordynata A. Zamoyskiego Aleksandra i Stanisława podjął się udzielania lekcji wspomnianemu Zagurskiemu. Mógł to robić najpóźniej do maja 1797 r., ponieważ od czerwca tego roku przebywał już na stałe w kraju.



Portret Stanisława Staszica

malarz nieznany, lata 20. XIX w., olej, płótno

Portret Staszica w granatowym fraku był do 2006 r. praktycznie nieznanymi. Znajdował się w posiadaniu rodziny lubelskiego malarza Zygmunta Kazimierza Bartkiewicza i w tradycji rodzinnej był uważany za „portret namalowany przez Bacciarellego”. Autorstwa tego malarza nie udało się jednak potwierdzić. Autentyczność obrazu podnosi strój sportretowanego Staszica, ponieważ po jego śmierci w spisie garderoby używanej przez autora *Uwag* odnotowano dwa granatowe fraki, pięć białych kamizelek i jedwabną chustkę.



Dyplom lekarski Filipa Jakuba Mikulińskiego

Warszawa, 31 grudnia 1813, druk

Jest to dyplom jednego z pierwszych 18 studentów, którzy ukończyli Szkołę Lekarską w Warszawie. F. J. Mikuliński otrzymał stopień chirurga I rzędu, co na dyplomie poświadczyli podpisami dziekan Hiacynt Dziarkowski i prezes Rady Wydziału Lekarskiego

S. Staszic. Szkoła powstała w Warszawie w 1809 r. przy znaczącym udziale Staszica, a po utworzeniu Uniwersytetu Warszawskiego stała się wydziałem lekarskim powołanej do życia uczelni.



Medal pamiątkowy huty „Aleksander” w Białogonie koło Kielc

F. Stuckhart, Warszawa 1818, srebro, bicie

Budowę zakładu nadzorował Staszic pełniący obowiązki dyrektora generalnego Dyrekcji Przemysłu i Kunsztów. Uroczystość otwarcia huty, w której wytapiano miedź, ołów i srebro, miała miejsce 26 sierpnia 1817 r. Sam medal wybito rok później przed spodziewanym przybyciem cara Aleksandra I na sejm do Warszawy. Staszic był autorem inskrypcji umieszczonej na rewersie medalu: „I kruszczom Polski zajaśniało słońce”.



Medalion z wizerunkiem Stanisława Staszica

Fabryka Karola Juliusza Mintera, Warszawa, około 1860, cynk, odlewanie

Medalion prezentuje najstarszy typ wizerunku Staszica w sztuce medalierskiej. Jego pierwowzór odlano w hucie „Aleksander” w Białogonie w 1821 r. w formie prostokątnej plakiety. W drugiej połowie XIX w. płaskorzeźbę kopiowano na kilku różnej wielkości medalionach. Autorem pierwowzoru był najprawdopodobniej August Chartron, modelarz i rysownik Głównej Dyrekcji Górniczej w Kielcach.



Muzeum Stanisława Staszica

64-920 Piła, ul. Browarna 18, e-mail: biuro@muzeumstaszica.pl, www.muzeumstaszica.pl